

JAMHURI YA MUUNGANO WA TANZANIA
BARAZA LA MITHANI LA TANZANIA
MTIHANI WA KUHITIMU KIDATO CHA SITA

121/1

KISWAHILI 1

(Kwa watahiniwa walioko na wasiokuwepo Shuleni)

Muda: Saa 3

ANSWERS

Mwaka: 2015.

Maelekezo

1. Karatasi hii inasehemu A na B zenye jumla ya maswali **nane (8)**
2. Jibu maswali yote katika sehemu A na maswali matatu kutoka sehemu B. Swali la tano ni la Lazima
3. Sehemu A ina alama 40 na sehemu Bina alama 60
4. Zingatia maelekezo ya kila swali.

maktaba.tetea.org

1. Soma kwa makini kifungu cha habari kifuatacho kisha jibu maswali yanayofuata:

Tunaarifiwa kwamba punde si punde baada ya mapinduzi, mambo yalibadilika hapo shambani. Mabadiliko hayo yalihusiana na maziwa kutoweka. Baadaye ilibainika kwamba maziwa hayo yalitengwa kwa matumizi ya nguruwe pekee yao, na umuhimu wa matumizi hayo ukasisitizwa na nguruwe wote, hadi wanyama wengine wakakubali.

Baadaye nguruwe walijitengenezea vya tunu vyote, palipo na tufaha, hadi shayiri na pombe. Mambo yalipozidi kunoga upande wa nguruwe na kuzorota upande wa wanyama wengine, ilibainika kuwa ardhi iliyotengewa wanyama wazee-wastaafu ilimwe ili ipande shayiri za kutengenezea pombe, ulezi ulioruhusiwa kwa nguruwe pekee yao. Mayai pia yaliiliwa na nguruwe, na mengi kuuzwa kwa manufaa ya hao nguruwe.

Wanyama walioenea vya kutosha. Kuna baadhi ya wanyama waliokithiri chakula maalumu. Chakula hicho walikuwa wakipewa hata na dhalimu mchoyo, Mtiki. Kwa mfano, kuku walizoewa kutuliwa maji katika chakula chao. Haya yote yalibadilishwa na viongozi wapya. Vyakula hivi ambavyo vilikuwa ni haki ya wanyama wote, sasa vilitwaliwa na nguruwe tu. Wanyama wengine wote walilazimika kuisahau ladha ya maziwa, tufaha na tunu nyinginezo. Ladha ya pombe na mayai hawakuijua kamwe, kwa sababu hata enzi ya Mtiki, hakuna mnyama aliyeruhusiwa kunonja vitu hivi. Kinywaji hiki, pombe, kilikuwa ni cha tunu mno. Binadamu pekee yao ndio walioionja. Walipogundua uhondo wake, nguruwe walifuata mtindo huo wa binadamu, wa kuwanyima wanyama wenzao cha tunu hicho. Tofauti hapa ni kwamba wakati wa Mtiki, wanyama hawakutoa jasho lao kupanda shayiri za kutengenezea pombe. Mtiki alipata pombe yake yote kutoka masoko ya nje ya shamba lake. Enzi ya utawala wa nguruwe, kwa upande mwingine, wanyama walifanya kazi ya kulima shayiri, lakini hawakuonjeshwa pombe hata tone moja. Waliondokea kuisikia harufu yake tu nzuri tu. Huu ni unyanyasaji wa hali ya juu.

Tabia hii ya nguruwe ya kuwanyanyasa wanyama wengine ilipopevuka ikiambatana na takabari, wanyama wengine walizidi kunyimwa haki nyinginezo. Kwa mfano, mahali ambapo walikuwa wameshaozea kufanya kazi kulingana na uwezo wao, na kutarajia kupata chakula kulingana na mahitaji yao, hali ilibadilika sana hadi mwishowe ikawa ya kwamba wanyama wote, isipokuwa nguruwe na mbwa, walifanya kazi hadi kifo. Aidha, walipunguzwa chakula chao mara nyingi hadi ikafikia kiwango cha kuwa wanafanya kazi nyingi ya sulubu huku wakiwa wamebanwa na njaa. Na mahali ambapo, hapo mwanzoni walikuwa hawafanyi kazi Jumapili, mambo yalipobadilika walianrisha wajitoe na kujiuhimu kila Jumapili; wote ambao hawakujitolea, posho yao ilipunguzwa zaidi. Haya yote yalitendeka mahali ambapo, mwanzoni wa mapinduzi, waliahidiwa mapumziko, na si hivyo tu, walikuwa na faragha nyingi sana, faragha ambazo walikuwa hawakuzoeshwa enzi ya Mtiki.

(a) Andika kichwa cha habari hii uliyosoma kwa maneno yasiyozidi matatu.

Jibu: Matabaka ya Wanyama

(b) Taja mabadiliko manne muhimu yaliyotolewa katika habari uliyosoma yaliyotokea baada ya mapinduzi ukilinganisha na hali halisi katika nchi zinazondelea.

Jibu:

(i) Maziwa yalitengwa kwa matumizi ya nguruwe pekee.

- (ii) Ardhi iliyotengewa wanyama wazee ilimwe kwa shayiri za pombe.
- (iii) Chakula maalum kilitengwa kwa nguruwe pekee huku wanyama wengine wakikosa.
- (iv) Wanyama walilazimika kufanya kazi ya kulima bila kujali haki zao.

(c) Toa maana za maneno yafuatayo kama yalivyotumika katika habari uliyosoma:

(i) Tunu

Jibu: Vitu vya thamani au vya kipekee.

(ii) Tufaha

Jibu: Matunda ya aina fulani yenye ladha nzuri.

(iii) Takabari

Jibu: Kiburi au hali ya kujiona bora zaidi.

(iv) Kujihimu

Jibu: Hali ya kuonyesha juhudi au bidii katika kufanya kazi.

(d) Taja matabaka mawili yaliyojidhihirisha katika utawala wa aina mbili aliouelezea mwandishi na habari uliyosoma na jinsi tabaka moja lilivyonyanyafuika dhidi ya tabaka jingine.

Jibu:

(i) Tabaka la nguruwe na mbwa lililoinufaisha kwa vingi.

(ii) Tabaka la wanyama wengine lililonyanyaswa na kunyimwa haki zao.

2. Fupisha habari uliyosoma kwa maneno yasiyopungua mia moja na hamsini.

Jibu: Habari inaeleza jinsi matabaka ya wanyama yalivyojengeka baada ya mapinduzi. Nguruwe walijipendelea na kufurahia tunu kama maziwa, mayai, na pombe, huku wanyama wengine wakinyimwa haki zao. Wanyama walilazimika kufanya kazi ngumu bila haki ya kufurahia matunda ya kazi yao. Chakula maalumu kama tufaha na pombe kilitengwa kwa nguruwe pekee. Hali hii ilisababisha unyanyasaji wa hali ya juu na kujenga tofauti kubwa za kijamii, ambapo nguruwe na mbwa walijionyesha kuwa tabaka la juu, na wanyama wengine walibaki kama tabaka la chini lililonyimwa haki na kupoteza matumaini ya faraja. Mfumo huu wa utawala ulikuwa wa kibaguzi na ulionyesha wazi ukosefu wa usawa katika jamii ya wanyama.

3. Nini maana ya sentensi sahili na sentensi ambatano. Kwa kutumia mifano, onyesha miundo minne kwa kila moja.

Maana ya sentensi sahili

Sentensi sahili ni sentensi yenye kishazi kimoja tu, ambacho kina kiima na kiarifu. Sentensi hizi ni fupi na zenye ujumbe wa moja kwa moja.

Miundo ya sentensi sahili:

(i) Kiima + Kiarifu: Mtoto analia.

(ii) Kiima + Kitenzi: Juma amecheka.

(iii) Kitenzi pekee: Pika!

(iv) Kiima + Kitenzi + Kiarifu: Walimu wanafundisha wanafunzi.

Maana ya sentensi ambatano

Sentensi ambatano ni sentensi inayojumuisha vishazi viwili au zaidi vinavyoshirikiana kutoa ujumbe mmoja. Vishazi hivyo vinaweza kuunganishwa kwa viunganishi.

Miundo ya sentensi ambatano:

- (i) Vishazi vinavyolingana: Juma alipika na Asha aliosha vyombo.
- (ii) Vishazi tegemezi: Baba alifika nyumbani wakati mama alipika chakula.
- (iii) Vishazi vinavyopingana: Anasoma lakini haelewi.
- (iv) Vishazi vinavyotoa sababu: Ninafundisha kwa sababu napenda kazi yangu.

4. Taja dhima tano za mofimu U kwa kutunga sentensi mbili kwa kila dhima.

(i) Kuonyesha wingi wa viumbe hai:

Ulimwengu una watu wengi.

Umoja wetu unaleta nguvu.

(ii) Kuonyesha uhusiano:

Upendo kati yao unaonekana dhahiri.

Umaskini umekuwa tatizo kubwa.

(iii) Kuonyesha hali ya kitu:

Ukarimu wake umewavutia wengi.

Urefu wa mlima huo unashangaza.

(iv) Kuonyesha mahali:

Ubavuni mwa nyumba kuna bustani.

Upande wa pili wa mto kuna kijiji.

(v) Kuunda majina ya vitu au dhana:

Uandishi wa habari ni muhimu kwa jamii.

Uvuvi unaleta ajira kwa watu wengi.

5. "Japokuwa Kiswahili kimefikia hadhi ya Kimataifa, kimatumizi bado hakijapata ridhaa ya kuwa lugha ya kufundishia mtaala wa elimu ya juu nchini Tanzania." Jadili kauli hii ukitoa hoja nne za msingi za kuzingatia ili lugha hii itumike kufundishia elimu ya juu.

(i) Upatikanaji wa vifaa vya kufundishia:

Kiswahili kinahitaji vitabu vya kutosha na vya ubora wa juu katika masomo yote ya taaluma, hasa sayansi na teknolojia, ili kufanikisha matumizi yake katika elimu ya juu.

(ii) Mafunzo kwa walimu na wahadhiri:

Walimu na wahadhiri wanapaswa kufundishwa jinsi ya kufundisha kwa Kiswahili katika taaluma tofauti, ili kuhakikisha ufundishaji unakuwa bora na wenye ufanisi.

(iii) Maendeleo ya istilahi:

Ni muhimu kuunda na kusanifisha istilahi za Kiswahili zinazoweza kufanikisha ufundishaji wa dhana ngumu za kitaaluma katika masomo mbalimbali.

(iv) Kukubalika kijamii:

Kiswahili kinahitaji kukubalika miongoni mwa jamii, hasa kwa wasomi na watoa maamuzi, kuwa lugha inayofaa kwa elimu ya juu.

6. Fafanua dhana ya vivumishi vionyeshi na viwakilishi vionyeshi kisha kwa kutumia mifano, taja aina mbili za vionyeshi ukizingatia mashina yake.

Vivumishi vionyeshi

Hivi ni vivumishi vinavyoonyesha mahali, muda, au umbo la nomino inayotajwa. Mfano: "Kitabu hiki ni kizuri."

Viwakilishi vionyeshi

Hivi ni viwakilishi vinavyochukua nafasi ya nomino na kuonyesha mahali au muda. Mfano: "Hiki ni changu."

Aina mbili za vionyeshi kulingana na mashina yake:

(i) Vionyeshi vya mahali:

Mfano: Hapa, pale, kule.

Sentensi: Chakula kipo hapa.

(ii) Vionyeshi vya muda:

Mfano: Sasa, jana, kesho.

Sentensi: Kesho tutatembelea mbuga.

7. Andika insha ya maneno yasiyopungua mia tatu na yasiyozidi mia nne kuhusu kauli isemayo "Kilimo Kwanza."

"Kilimo Kwanza" ni sera ya kitaifa iliyoanzishwa nchini Tanzania mwaka 2009 chini ya uongozi wa Rais wa wakati huo, Mheshimiwa Jakaya Mrisho Kikwete. Lengo kuu la sera hii lilikuwa ni kuleta mapinduzi katika sekta ya kilimo kwa kuifanya kuwa ya kisasa na kibiashara, hivyo kuchangia katika maendeleo ya kiuchumi na kupunguza umaskini nchini.

Sekta ya kilimo ni uti wa mgongo wa uchumi wa Tanzania, ikichangia takriban asilimia 24 ya Pato la Taifa na kutoa ajira kwa zaidi ya asilimia 70 ya wananchi. Hata hivyo, sekta hii imekabiliwa na changamoto mbalimbali kama vile matumizi duni ya mbegu bora na mbolea, ukosefu wa mitaji kwa wakulima, na utegemezi wa mvua zisizo na uhakika. Changamoto hizi zimesababisha uzalishaji mdogo na hivyo kuathiri ustawi wa wakulima na uchumi kwa ujumla.

Ili kukabiliana na changamoto hizi, "Kilimo Kwanza" ilijikita katika nguzo kumi za utekelezaji, zikiwemo:

(i). Azimio la Kisiya na Kujitolea kwa Taifa: Kuhamasisha viongozi na wananchi wote kushiriki kikamilifu katika mageuzi ya kilimo.

(ii). Ufadhili wa Kilimo Kwanza: Kuweka mifumo ya kifedha inayoweza upatikanaji wa mikopo na ruzuku kwa wakulima.

(iii). Mabadiliko ya Kimuundo katika Usimamizi wa Kilimo: Kuboresha taasisi na sera zinazohusiana na kilimo ili kuongeza ufanisi.

(iv) Kuwezesha Wakulima: Kuwapatia wakulima elimu, teknolojia, na pembejeo bora za kilimo.

(v). Miundombinu ya Vijijini: Kuboresha barabara, umeme, na maji ili kurahisisha shughuli za kilimo na masoko.

(vi). Viwanda na Masoko: Kuendeleza viwanda vya kuchakata mazao na kuhakikisha masoko ya uhakika kwa bidhaa za kilimo.

(vii) Sayansi, Teknolojia na Rasilimali Watu: Kuwekeza katika utafiti na mafunzo ili kuongeza tija na ubunifu katika kilimo.

(viii) Huduma za Kijamii na Ustawi wa Vijijini: Kuboresha huduma za afya, elimu, na makazi kwa jamii za vijijini.

(ix). Matumizi Bora ya Ardhi: Kuweka mipango bora ya matumizi ya ardhi kwa ajili ya kilimo endelevu.

(x) simamizi wa Maliasili na Mazingira: Kuhakikisha kilimo kinazingatia uhifadhi wa mazingira na matumizi endelevu ya maliasili.

Kupitia utekelezaji wa "Kilimo Kwanza," serikali ililenga kuongeza uzalishaji na tija katika kilimo, hivyo kuinua kipato cha wakulima na kuchangia katika usalama wa chakula nchini. Hata hivyo, mafanikio ya sera hii yanategemea ushirikiano kati ya serikali, sekta binafsi, na wakulima wenyewe katika kuhakikisha rasilimali na teknolojia zinapatikana na kutumika ipasavyo.

8. "Asili ya Wabantu ni Afrika ya Magharibi." Thibitisha kauli hii kwa kuelezea hatua nne za kusambaa kwa Wabantu kutoka Afrika ya Magharibi hadi Pwani ya Afrika ya Mashariki.

Wabantu wanaaminika kuwa na asili kutoka Afrika ya Magharibi, hususan maeneo ya karibu na mito ya Niger na Benue. Kutoka huko, walifanya uhamaji mkubwa kuelekea sehemu mbalimbali za Afrika, ikiwemo Pwani ya Afrika ya Mashariki. Hatua nne kuu za kusambaa kwao ni kama ifuatavyo:

(i) Uhamaji wa awali kutoka Afrika ya Magharibi (karne ya 10-40 KK):

Wabantu walianza kuhama kutoka makazi yao ya asili katika maeneo ya Kameruni na Nigeria ya sasa, wakielekea kusini na mashariki. Sababu za uhamaji huu zilijumuisha ongezeko la idadi ya watu, upatikanaji wa ardhi yenye rutuba kwa kilimo, na shinikizo la vita au mizozo na makabila jirani.

(ii) Kusambaa kupitia misitu ya Kongo (karne ya 1-2 BK):

Baada ya kuondoka Afrika ya Magharibi, Wabantu walipitia misitu mikubwa ya Kongo, wakisambaa katika maeneo ya Afrika ya Kati. Wakati wa safari hii, walikutana na mazingira mapya na jamii tofauti, hali iliyochangia mabadiliko katika tamaduni na lugha zao.

(iii) Kufika na kuenea Afrika ya Mashariki (karne ya 3-4 BK):

Wabantu walifika Afrika ya Mashariki na kuanzisha makazi katika maeneo mbalimbali, yakiwemo mabonde ya kaskazini mwa mto Tana. Huko, walijishughulisha na kilimo, ufugaji, na biashara, wakichangia katika maendeleo ya kijamii na kiuchumi ya maeneo hayo.

(iv) Kusambaa kando ya Pwani ya Afrika ya Mashariki:

Baada ya kuimarika katika maeneo ya bara, Wabantu walisogea kuelekea pwani ya Afrika ya Mashariki, wakianzisha makazi katika maeneo kama Shungwaya. Huko, walichanganyika na jamii za wenyeji na wageni kutoka maeneo mengine, hali iliyochangia kuibuka kwa lugha na tamaduni mpya, zikiwemo lahaja za Kiswahili.

Kwa kupitia hatua hizi, Wabantu walifanikiwa kusambaa kutoka Afrika ya Magharibi hadi Pwani ya Afrika ya Mashariki, wakichangia pakubwa katika utofauti wa lugha na tamaduni za maeneo waliyofikia.

9. "Utawala wa Mwingereza nchini Kenya ni chanzo cha mweneo mdogo na kudidimia kwa Kiswahili nchini humo." Fafanua dai hilo kwa kutumia hoja tano.

Utawala wa Mwingereza nchini Kenya uliathiri kwa kiasi kikubwa ukuaji na ueneaji wa lugha ya Kiswahili. Hoja tano zinazothibitisha dai hili ni kama ifuatavyo:

(i) Kukuza lugha za kikabila badala ya Kiswahili

Waingereza walipendelea matumizi ya lugha za kikabila katika shughuli za kiutawala na elimu, wakiamini kuwa hii ingesaidia kudumisha utawala wao kwa kugawanya jamii za Kiafrika. Kwa mfano, mwaka 1900, Charles Elliot, aliyekuwa gavana wa Kenya, alipendeleza matumizi ya lugha za kikabila badala ya Kiswahili. Hii ilidhoofisha nafasi ya Kiswahili kama lugha ya mawasiliano ya pamoja.

(ii) Kutotilia mkazo ufundishaji wa Kiswahili katika shule

Katika mfumo wa elimu wa kikoloni, Kiswahili kilifundishwa katika shule za watoto wa Kiafrika pekee, huku shule za watoto wa kizungu zikikifumbia macho. Aidha, lugha ya Kiingereza ilipewa kipaumbele kama lugha ya kufundishia kuanzia ngazi za juu za elimu, hali iliyosababisha Kiswahili kupuuzwa na hivyo kudidimia.

(iii) Kuhusisha Kiswahili na utawala wa kikoloni

Waingereza walitumia Kiswahili katika baadhi ya shughuli za kiutawala, lakini pia waliwatumia Waswahili kama vibaraka katika kutekeleza sera zao za kikoloni. Hii ilisababisha baadhi ya jamii za bara kuliona Kiswahili kama lugha ya ukandamizaji, na hivyo kulikataa na kupunguza matumizi yake.

(iv) Kukosekana kwa vyombo vya kukuza Kiswahili

Licha ya kuwepo kwa taasisi kama Kamati ya Lugha ya Afrika Mashariki (Inter-Territorial Language Committee) na Shirika la Maandiko la Afrika Mashariki (East African Literature Bureau), vyombo hivi vilianzishwa na wakoloni wenyewe na havikuwa na msukumo wa kizalendo katika kukuza Kiswahili. Hali hii ilifanya juhudi za kukuza lugha hii kuwa na athari ndogo katika jamii.

(v) Kasumba ya kuthamini Kiingereza zaidi ya Kiswahili

Waingereza walihimiza matumizi ya Kiingereza kama lugha ya elimu na maendeleo. Hii ilisababisha wananchi wengi kuamini kuwa kuzungumza Kiingereza ni ishara ya usomi na maendeleo, na hivyo kupuuzwa Kiswahili. Kasumba hii ilichangia kudidimia kwa matumizi na hadhi ya Kiswahili nchini Kenya.

Kwa kuzingatia hoja hizi, ni wazi kwamba sera na mikakati ya utawala wa Mwingereza nchini Kenya ilichangia kwa kiasi kikubwa kudidimia na kuenea kidogo kwa lugha ya Kiswahili katika kipindi cha ukoloni.

10. Kwa kutumia mifano, eleza faida tano zinazotokana na ukalimani kwa jamii ya Tanzania. Ukalimani ni mchakato wa kuhawilisha ujumbe kutoka lugha moja kwenda lugha nyingine kwa njia ya mazungumzo. Katika jamii ya Tanzania, ukalimani una faida kadhaa muhimu, zikiwemo:

(i) Kukuza mawasiliano katika mikutano na makongamano ya kimataifa

Tanzania inapohudhuria au kuandaa mikutano ya kimataifa inayohusisha washiriki kutoka nchi mbalimbali, wakalimani husaidia kufasiri mijadala na hotuba, hivyo kurahisisha mawasiliano na kuhakikisha kila mshiriki anaelewa yaliyosemwa. Kwa mfano, katika mikutano ya Jumuiya ya Afrika Mashariki, wakalimani hutafsiri kati ya Kiswahili na Kiingereza ili kuwezesha mawasiliano miongoni mwa washiriki.

(ii) Kusaidia katika utoaji wa huduma za kijamii

Katika sekta za afya na sheria, wakalimani husaidia kufasiri mawasiliano kati ya watoa huduma na wananchi wasiozungumza lugha rasmi. Hii inahakikisha kuwa huduma zinatolewa kwa usahihi na kwa uelewa mzuri wa pande zote. Kwa mfano, katika hospitali zinazohudumia wagonjwa kutoka makabila mbalimbali, wakalimani husaidia madaktari kuelewa malalamiko ya wagonjwa na kutoa matibabu sahihi.

(iii) Kukuza utalii na uwekezaji

Wakalimani huchangia katika sekta ya utalii kwa kusaidia watalii kuelewa lugha na tamaduni za Tanzania, hivyo kuboresha uzoefu wao na kuhamasisha utalii zaidi. Vilevile, katika mikutano na wawekezaji wa kigeni, wakalimani husaidia katika mawasiliano, hivyo kuvutia uwekezaji nchini. Kwa mfano, mwongoza watalii anayejua lugha za kigeni anaweza kuelezea historia na utamaduni wa maeneo ya kihistoria kwa watalii, hivyo kuongeza mvuto wa utalii.

(iv) Kusaidia katika elimu na utafiti

Wakalimani husaidia watafiti na wanafunzi kutoka nje ya nchi wanaokuja Tanzania kwa ajili ya masomo au tafiti. Kwa kusaidia mawasiliano kati yao na jamii za wenyeji, wakalimani huchangia katika kubadilishana maarifa na teknolojia. Kwa mfano, mtafiti kutoka nchi ya kigeni anayefanya utafiti kuhusu tamaduni za kabila fulani nchini Tanzania anaweza kuhitaji mkalimani ili kuwasiliana na wanajamii na kupata taarifa sahihi.

(v) Kusaidia katika vyombo vya habari na matangazo

Katika matangazo ya televisheni na radio, wakalimani husaidia kufasiri habari na vipindi kutoka lugha moja kwenda nyingine, hivyo kuhakikisha taarifa zinawafikia watu wengi zaidi. Hii ni muhimu hasa katika nchi yenye lugha nyingi kama Tanzania. Kwa mfano, taarifa za habari za kimataifa zinaweza kutafsiriwa kutoka Kiingereza kwenda Kiswahili ili kuwafikia wasikilizaji wengi zaidi.

Kwa ujumla, ukalimani una mchango mkubwa katika kuunganisha jamii za lugha tofauti nchini Tanzania, hivyo kuchangia katika maendeleo ya kijamii na kiuchumi.